

Grażyna Cęcelek

Rola szkoły w procesie zapobiegania skutkom socjalizacji dziecka w rodzinie biednej

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (44-45), 99-109

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rola szkoły w procesie zapobiegania skutkom socjalizacji dziecka w rodzinie biednej

Trudna sytuacja materialna rodziny utrudnia lub wręcz uniemożliwia zaspokajanie podstawowych potrzeb jej członków, w związku z czym szczególnie niekorzystnie odbija się na procesie wychowania młodego pokolenia. Biedzie bardzo często towarzyszy niezaradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, niechęć do zmian, brak umiejętności planowania. Ubóstwo wymusza konieczność oszczędzania na wszystkim, również na jedzeniu, zakupie leków czy też profilaktyce zdrowotnej.

Złe warunki materialne w skrajnych przypadkach prowadzą do niedożywienia, a w przypadkach łagodniejszych – do stosowania nieprawidłowej diety. Ponadto wiążą się zazwyczaj (na skutek ciasnoty mieszkaniowej), z nieprawidłową regulacją godzin snu i czuwania oraz z ubóstwem ram, w jakich może odbywać się w domu działalność dzieci. Zdarza się ponadto przeciążenie nadmiarem obowiązków. W konsekwencji trudna sytuacja materialna wpływa ujemnie na rozwój fizyczny i psychiczny, odbijając się również niekorzystnie na stanie zdrowia dzieci (częstsze występowanie niektórych schorzeń). W ten sposób może wywierać ujemny wpływ na aktywność szkolną dzieci, przyczyniając się do powstawania trudności¹. Bieda doświadczana w dzieciństwie może więc prowadzić do zaburzonego rozwoju psychospołecznego oraz do niższych osiągnięć edukacyjnych i społecznych, a poprzez to – utrudniać w znacznym stopniu dalszy rozwój i życie młodego człowieka. Bieda dzieci oznacza więc ich marne szanse na przyszłość.

Zauważyć należy, iż ubóstwo w Polsce w znacznym stopniu dotyczy dzieci i młodzieży, o czym świadczy fakt, iż najbardziej zagrożone trudną sytuacją materialną są rodziny wielodzietne, ponieważ to one bardzo często żyją poniżej minimum socjalnego oraz minimum egzystencji. Ubóstwo dzieci i młodzieży jest zjawiskiem groźnym, gdyż oznacza nie tylko ograniczenie rozwoju młodego organizmu i trudne warunki socjalizacji oraz niełatwy start w dorosłe życie, ale także niebezpieczeństwo utrwalenia się tej sytuacji w przyszłości². Uczniowie biedni postrzegani są bardzo często przez nauczycieli oraz rówieśników jako inni i pod wieloma względami gorsi: „gorzej się uczą, gorzej zachowują, trudniej się z nimi pracuje i współdziała, gorsze są też zarówno ich chęci, jak

¹ Zob. M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*. T. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 349.

² E. Tarkowska, *Młode pokolenie z byłych PGR-ów: dziedziczenie biedy czy wychodzenie z biedy?*. „Polityka Społeczna” 2006, nr 11–12, s. 13.

i możliwości pozytywnego uczestniczenia w procesie edukacji”³. Istnienie skłóceń i biednych dzieci oznacza dla nich wykluczenie i społeczną izolację oraz brak pozytywnych wzorców zachowania. „Tam natomiast, gdzie biedne dzieci mają szkolnych kolegów, którym się lepiej powodzi, podlegają stygmatyzacji”⁴. Zauważyć należy również, iż w rodzinach biednych często pojawiają się różne zjawiska patologiczne, takie jak: alkoholizm, rozbieżność, wielodzietność, przestępczość, niedorozwój więzi emocjonalnych. „Rodzice dzieci dotkniętych ubóstwem ze względu na niski poziom wykształcenia, brak wyższych aspiracji nie dostrzegają braków w sferze kulturalnej swoich dzieci. Nie przywiązują wagi do konieczności kształcenia dzieci, zachęcania ich do zdobywania wiedzy”⁵.

Rodzina, która zmaga się z problemem ubóstwa powodującym jej dezorganizację, zaburzającym prawidłowe funkcjonowanie, wywołującym poczucie braku bezpieczeństwa i lęk o przyszłość nie jest w stanie zapewnić dziecku odpowiednich warunków do nauki. Biedne rodziny bardzo często nie dysponują godziwymi warunkami mieszkaniowymi, dzieci nie posiadają własnego kąta do nauki czy zabawy, rodzice nie są w stanie opłacić korepetycji i dodatkowych płatnych zajęć ani zapewnić dziecku potrzebnych książek, pomocy naukowych, zabawek edukacyjnych. Bieda jest czynnikiem wyraźnie warunkującym aspiracje edukacyjne zarówno dzieci, jak i rodziców. Biedni rodzice dążą bowiem zwykle do tego, aby dziecko jak najszybciej usamodzielniało się przez podjęcie pracy zawodowej, nie zachęcają go do dalszej nauki. Nie potrafią też uświadomić dziecku wartości wykształcenia, gdyż na ogół sami jej nie rozumieją i nie są w stanie docenić. Nauka wydaje się być w życiu tych ludzi drogim i zbędnym luksusem. Nie dostrzegają oni korelacji pomiędzy zdobyciem wykształcenia a zapewnieniem sobie odpowiednich środków do życia i normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. „Jeśli zaś brakuje im pieniędzy, to w pierwszej kolejności oszczędza się na kulturze, edukacji, ochronie zdrowia. Stąd już prosta droga do lekceważącego traktowania obowiązków szkolnych, do braku poważnego stosunku do nauki”⁶. Wyniki zewnętrznych sprawdzianów na koniec szkoły podstawowej oraz egzaminów gimnazjalnych – zarówno w części humanistycznej, jak i matematyczno-przyrodniczej – pokazują, że najgorsze wyniki w kraju uzyskują uczniowie, którzy zamieszkują tereny największej „biedy polskiej”. Są to najczęściej obszary północnej i zachodniej Polski, czyli byłych PGR-ów (województwa: warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie, lubuskie)⁷.

Doświadczanie biedy przez dzieci oraz ograniczeń i upokorzeń z jej powodu oznacza porażkę współczesnych społeczeństw. Stanowi „bombę z opóźnionym zapłonem”, gdyż jest zapowiedzią poważnych konfliktów społecznych. Margi-

³ K. Wódz (red.), *W kręgu ubóstwa. Próba oceny psychospołecznych aspektów zjawiska*. „Śląsk”, Katowice 1993, s. 72.

⁴ S. Kawula, *Współczesne zagrożenia w rozwoju dzieci i młodzieży*. [W:] S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna: dokonania – aktualność – perspektywy*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 420.

⁵ A. Białas, *Bieda i ubóstwo – konsekwencje dla dziecka i rodziny*. „Opieka – Wychowanie – Terapia” 2001, nr 2, s. 9.

⁶ K. Wódz (red.), dz. cyt., s. 73–74.

⁷ W. Walkowska, *Edukacja dzieci i młodzieży*. „Polityka Społeczna” 2004, nr 9, s. 14.

nalizowane dzieci i młodzież żyją w poczuciu frustracji, bezsensu, przypadkowości oraz braku perspektyw poprawienia swego losu. Bieda doświadczana w dzieciństwie nie pozostaje bez konsekwencji dla rozwoju człowieka. Oznacza bowiem nie tylko niemożność zaspokojenia obecnych potrzeb materialnych, kulturowych i duchowych, ale może prowadzić do zaburzeń w procesie rozwoju fizycznego i psychicznego oraz zdolności nawiązywania relacji społecznych. Bieda oznacza trudniejszy start w dorosłe życie: gorszy dostęp do edukacji, zdobycia zawodu i dobrze płatnej pracy. Oznacza również utrudnienia w dostępie do dóbr kultury i związane z nimi ograniczenia w rozwoju kulturowym i duchowym⁸. Biednych uczniów „łączy przewlekła choroba podciętych skrzydeł”. Od początku są gotowi do lotu, ale nie mają warunków, by latać wysoko. Bieda oznacza życie na niskich poziomach⁹.

Z raportu Funduszu pomocy dzieciom UNICEF opublikowanego w 2007 r. wynika, że polskie dzieci są w najgorszej sytuacji materialnej wśród rówieśników z 20 wysoko rozwiniętych krajów świata. UNICEF zbadał warunki życia najmłodszych w krajach należących do Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, uwzględniając 6 kategorii: dobrobyt materialny, zdrowie, poczucie bezpieczeństwa, edukację, relacje z rodziną i rówieśnikami, zagrożenie społeczne oraz samopoczucie i własną ocenę sytuacji. Niepokojące jest poczucie beznadziejności, niedożywienie, bieda i zła opieka zdrowotna, na którą skarżą się polskie dzieci. Bieda w doświadczeniu dzieci ma dominujący wpływ na postrzeganie ich przez rówieśników, ogranicza kontakty społeczne, powoduje brak zaspokojenia podstawowych i wyższych potrzeb życiowych¹⁰.

Życie w chronicznej biedzie w okresie dzieciństwa jest szczególnie zagrażające, ponieważ biedne dziecko często skazane jest na bycie biednym dorosłym. Jak we wszystkich środowiskach, tak i w enklawach ubóstwa dzieci bardzo często powielają status społeczny i styl życia swoich rodziców. „Dlatego bieda dzieci nie może być traktowana jako sprawa wyłącznie dotkniętych nią ludzi, lecz musi stać się przedmiotem publicznej debaty i skutecznych rozwiązań. Bez wrażliwości i pomocy z zewnątrz biedne dzieci nie wydadzą się z zakłętego kręgu biedy”¹¹.

Podjęmowane powinny być w związku z tym wielozakresowe zadania, mające na celu zapewnienie dziecku z rodziny ubogiej normalnego startu w dorosłe życie. Priorytetem w zwalczaniu biedy powinny być działania adresowane do dzieci i młodzieży mające na celu likwidowanie barier w dostępie do kształcenia oraz wyrównywanie szans edukacyjnych. Pomoc dla rodzin o niskim statusie ekonomicznym powinna być wieloaspektowa i obejmować zarówno świadczenia materialne, jak i wsparcie niematerialne. Konieczne jest stworzenie takiego systemu, który potrafiłby wydobywać dzieci z kręgu ubóstwa i stworzyłby dla nich szersze perspektywy edukacyjne. „Nade wszystko jednak koniecz-

⁸ Zob. *Wstydlivy temat: 26% dzieci polskich żyje w ubóstwie*, www.skrzydla.pl/www/aktualnosci.html [data dostępu: 10.01.2009 r.].

⁹ M. Janukowicz, *Uczeń w pułapce biedy*. „Nowe w Szkole” 2002, nr 2.

¹⁰ G. Koralewska, *Przeciwdziałamy skutkom biedy. O nietypowych formach pomocy w szkole*. „Głos Pedagogiczny” 2008, nr 3, s. 11.

¹¹ S. Kawula, *Współczesne*, dz. cyt., s. 420.

ne jest dostrzeżenie problemu ubóstwa, w tym ubóstwa dzieci i młodzieży jako problemu własnego szkoły i środowiska, w którym ona działa i podjęcie wobec niego rozwiązań o charakterze całościowym¹².

Szkoła jest drugim w kolejności po rodzinie bardzo ważnym środowiskiem wychowawczym, „jest miejscem nie tylko edukacji i wychowania młodych ludzi, ale także udzielania pomocy uczniom, którzy jej potrzebują, na przykład ze względu na stan zdrowia, cechy osobowościowe, trudności w uczeniu się, oraz (...) pomocy materialnej przez wzgląd na sytuację rodzinną¹³. Pomoc materialna dla uczniów z najbiedniejszych rodzin ma na celu wyrównywanie szans edukacyjnych i umożliwienie im lepszego startu w dorosłe życie. Celem tych działań jest także zapobieganie segregacji uczniów ze względu na sytuację materialną oraz stworzenie im możliwości równego uczestnictwa w życiu społeczności szkolnej. Dlatego w ramach pomocy materialnej dzieci korzystają z dodatkowych zajęć edukacyjnych, otrzymują podręczniki szkolne czy bezpłatne posiłki w stołówce szkolnej.

Realnie formy pomocy materialnej dla uczniów z rodzin ubogich wprowadzone zostały Ustawą z dn. 16 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych¹⁴, zgodnie z którą uczniowi przysługuje prawo do pomocy materialnej ze środków przeznaczonych na ten cel w budżecie państwa lub w budżecie właściwej jednostki samorządu terytorialnego. Do najważniejszych form pomocy materialnej o charakterze socjalnym należy stypendium szkolne oraz zasiłek szkolny.

Stypendium szkolne może być udzielane uczniom w formie całkowitego bądź częściowego pokrycia kosztów udziału w zajęciach edukacyjnych, w tym wyrównawczych, wykraczających poza zajęcia realizowane w szkole w ramach planu nauczania, a także udziału w zajęciach edukacyjnych realizowanych poza szkołą oraz w formie pomocy rzeczowej o charakterze edukacyjnym. Dodatkowymi zajęciami mogą być zajęcia wyrównawcze, nauka języków obcych, zajęcia sportowe, taneczne, recytatorskie, kółka zainteresowań itp. Pomoc rzeczowa o charakterze edukacyjnym to przede wszystkim podręczniki, tornister, strój na zajęcia wychowania fizycznego, zeszyty, przybory szkolne, ale także atlas historyczny czy geograficzny, encyklopedia, pokrycie kosztów abonamentu internetowego czy nawet mikroskop lub luneta dla zainteresowanych uczniów, o ile przyrządy te związane są z procesem edukacyjnym. O zasiłek szkolny natomiast może ubiegać się uczeń znajdujący się „przejściowo” w trudnej sytuacji materialnej spowodowanej zdarzeniem losowym. Zasiłek szkolny, podobnie jak stypendium szkolne, może być przyznany w formie świadczenia pieniężnego na pokrycie wydatków związanych z procesem edukacyjnym lub w formie pomocy rzeczowej o charakterze edukacyjnym. Ważną rolę pośredniczącą w przyznawaniu tych świadczeń odgrywa szkoła, wydając

¹² E. Tarkowska, K. Górniak, A. Kalbarczyk, *System edukacji, ubóstwo, wykluczenie społeczne*. „Polityka Społeczna” 2006, nr 11–12, s. 33.

¹³ M. Łoskot, *Skąd i na co pozyskać pieniądze*. „Głos Pedagogiczny” 2008, nr 3, s. 3.

¹⁴ Ustawa z dn. 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 281 z 29 grudnia 2004 r., poz. 2781), Ustawa z dn. 16 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz. U. Nr 281 z 29 grudnia 2004 r., poz. 2781).

opinię na temat jakości funkcjonowania dziecka w szkole, a więc jego obowiązkowości, pilności, komunikatywności itp.

Bardzo istotną formą kompensacji skutków biedy w rodzinie i przeciwdziałania problemowi niedożywienia są nieodpłatne posiłki dla dzieci wydawane w szkole we współpracy z ośrodkiem pomocy społecznej. „Niejednokrotnie bezpłatny ciepły posiłek otrzymany w szkole jest dla pochodzącego z ubożego środowiska dziecka jedynym pełnowartościowym posiłkiem w ciągu dnia. Zapewnienie go często również motywuje dzieci do regularnego przychodzenia do szkoły”¹⁵. Na podstawie decyzji ośrodka pomocy społecznej na początku roku szkolnego przyznawana jest również tzw. wyprawka szkolna dla potrzebujących uczniów. Z instytucją pomocy społecznej szkoła współpracuje również w przypadku deficytów w przystosowaniu społecznym ucznia wynikających z niekorzystnej sytuacji rodzinnej. Nie da się bowiem rozwiązać problemów dziecka bez uwzględnienia kontekstu i oddziaływań naturalnego środowiska wychowawczego, jakim jest rodzina. Koordynatorem tej współpracy jest pedagog szkolny. Regularne i bezpośrednie kontakty szkoły z ośrodkiem pomocy społecznej oraz powiatowym centrum pomocy rodzinie umożliwiają szybkie dotarcie z pomocą do dzieci i młodzieży, a także ich rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej. Ważnym przedsięwzięciem skierowanym ku uczniom biednym są organizowane na terenie szkół kiermasze książek używanych, zbiórki odzieży używanej, zabawek, artykułów biurowych itp.

W ramach realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych oraz profilaktycznych, zapobiegawczych i naprawczych ważnym partnerem szkoły jest poradnia psychologiczno-pedagogiczna, zajmująca się udzielaniem dzieciom i młodzieży oraz rodzicom pomocy specjalistycznej. „Głównym podmiotem oddziaływań psychologiczno-pedagogiczno-logopedycznych jest dziecko. Jednak na jego zachowanie znaczący wpływ ma sytuacja środowiskowa, a zwłaszcza rodzinna i szkolna, dlatego diagnoza i udzielana pomoc obejmuje także rodzinę i szkołę oraz grupy rówieśnicze. Wieloletnie doświadczenia wykazały, że aby skutecznie świadczyć pomoc psychologiczno-pedagogiczną dziecku, należy dokonywać pozytywnych zmian w jego środowisku wychowawczym”¹⁶. Z praktyki psychologicznej, pedagogicznej, socjologicznej oraz badań naukowych wiadomo, że większość zaburzeń w funkcjonowaniu dziecka ma swoje źródło w rodzinie, a dotyczy w dużym stopniu także zachowań, które ujawniają się poza rodziną, w tym na terenie szkoły. Oddziaływania psychologiczno-pedagogiczne są z reguły nieskuteczne, jeśli nie ujawniają kontekstu rodzinnego. Nie da się bowiem rozwiązywać problemów dziecka w oderwaniu od rodziny, muszą one być bezwzględnie rozpatrywane w powiązaniu z funkcjonowaniem jego naturalnego środowiska wychowawczego, wtedy jedynie mają szansę powodzenia. Głównym koordynatorem współpracy szkoły z poradnią psychologiczno-pedagogiczną jest pedagog szkolny. Dzieci z trudnościami dydaktyczno-wychowawczymi są kierowane do poradni na wniosek nauczycieli lub rodzi-

¹⁵ Raport merytoryczny programu Pajacyk z działalności w roku szkolnym 2006/2007, www.pajacyk.pl [data dostępu: 20.12.2008 r.].

¹⁶ E. Gałęcka, U. Olesińska, R. Ponczek, J. Szymańska, *Zeszyt Ministerstwa Edukacji Narodowej o pomocy psychologiczno-pedagogicznej*. Warszawa 2001, s. 18.

ców. Na badania psychologiczne oraz pedagogiczne rodzice uczniów muszą wyrazić zgodę. Postawiona opinia jest cenną wskazówką do dalszej pracy nauczyciela oraz rodziców z uczniem, określa ona jednocześnie jego możliwości i występujące deficyty. Bardzo ważny jest wielokierunkowy przepływ informacji pomiędzy nauczycielami, wychowawcami, rodzicami oraz specjalistami z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Rola szkoły w pozyskiwaniu wsparcia materialnego dla uczniów jest bardzo ważna. Znajomość przez dyrekcję i nauczycieli zasad udzielania wsparcia oraz procedur mu towarzyszących może bowiem w dużym stopniu przyczynić się do lepszego pozyskiwania pomocy dla potrzebującego ucznia i jego rodziny.

Procedura udzielania wsparcia materialnego opiera się na następujących zasadach¹⁷:

- pomoc materialna przyznawana jest na podstawie wniosku składanego przez rodziców dziecka,
- wniosek złożony przez rodziców opiniuje dyrektor szkoły, do której uczeń uczęszcza,
- wniosek o udzielanie pomocy materialnej należy składać na druku, którego wzór określa gmina,
- wniosek o przyznanie pomocy składają rodzice w szkole, do której uczeń uczęszcza; w przypadku ubiegania się o wsparcie materialne na więcej niż jedno dziecko, wnioski na każde dziecko składa się w szkole, do której uczęszcza najmłodsze dziecko,
- szkoła przyjmuje wnioski o przyznanie pomocy materialnej do dnia 15 września danego roku szkolnego; w uzasadnionych przypadkach mogą być one składane po upływie tego terminu; w ciągu 7 dni od daty złożenia wniosku w szkole wniosek wraz z opinią dyrektora zostaje przekazany do stosownego urzędu,
- należy sprawdzić, czy do wniosku zostały dołączone dokumenty potwierdzające: uprawnienia ucznia do pomocy materialnej, w tym dokumenty potwierdzające dochód rodziny z miesiąca poprzedzającego złożenie wniosku, a w przypadku wystąpienia dochodu utraconego – z miesiąca złożenia wniosku; status ucznia i miejsce zamieszkania, w tym zaświadczenie z biura meldunkowego, zaś w sytuacji braku meldunku – kopia umowy najmu, oświadczenie administratora lokalu itp.,
- miesięczna wysokość dochodu na osobę w rodzinie ucznia uprawniająca do ubiegania się o pomoc materialną, ustalana jest na zasadach określonych w ustawie z dn. 12 marca o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64 z 2004 r., poz. 593, z późn. zm.),
- wysokość pomocy materialnej ustala się na podstawie ustawy z dn. 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. Nr 228 z 2003 r., poz. 2255, z późn. zm.),

¹⁷ Zob. *Strefa bezpieczeństwa. 10 zasad organizacji wsparcia materialnego*. „Głos Pedagogiczny” 2008, nr 3, s. 42.

- wypłata przyznanego wsparcia materialnego następuje po otrzymaniu decyzji administracyjnej i odbywa się w formie refundacji na podstawie faktur potwierdzających wydatki poniesione przez rodziców lub poprzez zakup przez szkołę rzeczy/usług wskazanych we wniosku i przekazanie ich rodzicowi za potwierdzeniem odbioru,
- uczeń traci prawo do korzystania z pomocy materialnej, gdy: został zawieszony w prawach ucznia, uzyskał pomoc materialną na podstawie nieprawdziwych danych lub gdy poprawiła się jego sytuacja materialna.

Obok pomocy materialnej udzielanej uczniom wychowywanym w rodzinach z problemem ubóstwa, niezwykle ważne jest również wsparcie psychiczne. Ogromna jest tu rola nauczycieli i wychowawców, ale również psychologów oraz pracowników socjalnych. Aby przedsięwziąć odpowiednie środki zaradcze, niezbędna jest rzetelna i wnikliwa diagnoza „Trudna sytuacja rodzinna nie jest tym, czym uczniowie mogą i chcą się poszczycić. Niewielu z nich otwarcie potrafi się przyznać, że w domu brakuje pieniędzy na książki, nowe trampki czy codzienny ciepły obiad”¹⁸. Konieczna jest więc wnikliwa obserwacja zespołu klasowego, mająca na celu podjęcie koniecznych działań rozpoznawczych w celu dostrzeżenia uczniów potrzebujących pomocy. Działania takie wymagają cierpliwości, czasu, delikatności i ogromnego taktu. „Do rozmowy z uczniem nauczyciel musi się przygotować. Dzieci są bardziej wrażliwe od dorosłych, łatwo je zranić, spłoszyć, spowodować, że się zablokują. W rozmowie na tak poważny temat, jakim są problemy materialne rodziny ucznia, nauczyciel musi stać się partnerem i potraktować kłopoty swojego wychowanka poważnie i otwarcie”¹⁹. Według M. Łoskot²⁰ tak naprawdę są trzy metody umożliwiające nauczycielowi rozpoznanie ucznia potrzebującego pomocy materialnej:

- obserwacja,
- informacje uzyskiwane bezpośrednio od ucznia bądź jego rodziców, wywołane przez pytania skierowane do nich – wywiad (swobodny, kierowany), ankieta, technika zdań niedokończonych lub wypracowania,
- informacje uzyskiwane pośrednio – od innych osób lub instytucji.

Dla realizacji tych metod niezmiernie ważne są umiejętności przekonywania oraz właściwej komunikacji interpersonalnej w relacjach międzyludzkich. Praca w szkole wymaga bowiem od nauczyciela wychowawcy nie tylko odpowiednich kwalifikacji i wiedzy, ale także odpowiednich predyspozycji i cech osobowościowych, a przede wszystkim specyficznego powołania do pomagania innym.

¹⁸ M. Łoskot, *Martwię się o siebie, czy możemy porozmawiać? Jak rozpoznać ucznia potrzebującego pomocy*. „Głos Pedagogiczny” 2008, nr 3, s. 36.

¹⁹ Tamże, s. 37.

²⁰ Tamże, s. 36.

A. Roter²¹ uważa, iż jednostka udzielająca wsparcia musi posiadać kompetencje (tzw. metaumiejętności) w zakresie:

- aktywnego słuchania,
- empatii,
- rozumienia ograniczeń związanych z przekazem werbalnym, często niedostępny mu doświadczenia.

Niezwykle ważne jest uwrażliwienie na problemy wychowanków w celu szybkiego rozpoznawania i umiejętnego diagnozowania trudnych sytuacji oraz kompensowania zaistniałych braków. „Instytucjonalna działalność szkoły daje szansę wyjścia dziecka poza dotychczasowy styl życia – szczególnie istotne jest to w przypadku ucznia wywodzącego się z rodziny dotkniętej ubóstwem społecznym”²².

Metodyka pracy z dzieckiem ubogim powinna opierać się przede wszystkim na indywidualnym podejściu do każdego przypadku, na indywidualnym opatrywaniu każdej sytuacji, zgodnie z zasadą, iż każdy człowiek jest inną osobowością i wymaga innych metod i form pracy. Głównym założeniem tej pracy powinno być uświadamianie dzieciom ich mocnych stron, wzmacnianie poczucia własnej wartości, pomoc w przezwyciężaniu niepowodzeń szkolnych. A. Roter²³ zwraca uwagę na konieczność posiadania przez nauczycieli i wychowawców kompetencji intelektualnych, umożliwiających całościowe ujmowanie i rozumienie zachowań dziecka bez oczekiwań, które z góry oznaczają kierunek tego rozumienia, co łatwo prowadzi do stygmatyzacji, tzw. „efektu diabelskiego” czy samospełniającego się proroctwa. Przestrzega w ten sposób przed doprowadzeniem do sytuacji, w której szkoła jest miejscem etykietowania ucznia i jako instytucja zamiast być szansą życiową dla dziecka biednego, może determinować jego usadowienie się w najniższych poziomach struktury społecznej.

Niezwykle ważne jest również zachęcanie uczniów do pracy nad sobą, zachęcanie do zdobywania lepszych wyników w nauce, przekonywanie, że edukacja to najlepsza szansa na wyrwanie się z subkultury ubóstwa, na osiągnięcie awansu społecznego, na lepszą przyszłość. Na pewno nie jest to praca łatwa i niejednokrotnie zdarza się, iż nauczyciel odczuwa tzw. niemoc w momencie, kiedy długotrwała praca z dzieckiem nie przynosi pożądanych efektów. Powinien on jednak nauczyć się dostrzegać choćby najmniejsze osiągnięcia i cieszyć się z każdego sukcesu. Należy mieć świadomość, iż nawet najbardziej kompetentny nauczyciel nie jest w stanie w pełni zrekompensować dziecku niedoborów jego środowiska rodzinnego, zgodnie z powszechnie głoszoną tezą, że rodziny nie jest w stanie zastąpić żadna instytucja. Odgrywa on jednak ogromną rolę w kształtowaniu osobowości wychowanka i od niego w dużym stopniu zależy, czy dziecku przeżywającemu trudne chwile w odpowiednim momencie zostanie podana pomocna dłoń.

²¹ A. Roter, *Metodyka pracy z dzieckiem z rodziny dotkniętej ubóstwem społecznym*. „Auxilium Sociale – Wsparcie Społeczne” 2001, nr 1, s. VIII.

²² Tamże, s. XIII.

²³ Tamże, s. VIII.

Specyfika i trudności przeciwdziałania ubóstwu dzieci i młodzieży polegają na tym, że powinno się podejmować wobec nich jednocześnie działania dwukierunkowe:

- po pierwsze, uzupełnianie i łagodzenie bieżących braków, pomoc w zaspokajaniu najbardziej podstawowych potrzeb,
- po drugie, stwarzanie szans i możliwości na przyszłość²⁴.

Aby uzyskać pozytywne efekty w działaniach na rzecz młodego pokolenia dorastającego w sytuacji poczucia deprywacji społecznej z powodu trudnej sytuacji materialnej, konieczna jest wielokierunkowa współpraca i koordynacja działań wielu instytucji, organizacji społecznych, stowarzyszeń podejmujących działania na rzecz dziecka i rodziny w środowisku lokalnym. Niezwykle ważną, pośredniczącą rolę w tych działaniach odgrywa szkoła, która w ramach współpracy ze środowiskiem lokalnym korzysta ze wsparcia wielu instytucji i organizacji optymalizujących proces dydaktyczno-wychowawczy oraz obejmujących całokształt problemów życia rodzinnego. Poza regularnymi kontaktami z poradnią psychologiczno-pedagogiczną oraz instytucją pomocy społecznej, szkoły współpracują również z wieloma innymi podmiotami świadczącymi pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym, m.in. z kuratorem rodzinnym, sądem rejonowym, policją, placówkami służby zdrowia, placówkami upowszechniania kultury, organizacjami pozarządowymi. W porozumieniu z odpowiednimi instytucjami i organizacjami, szkoły organizują różne akcje charytatywne, loterie, pozyskują darowizny na rzecz dzieci i rodzin biednych. Starają się również pozyskiwać sponsorów, dzięki którym istnieje możliwość dofinansowania płatnych wycieczek, różnych wyjść i wyjazdów organizowanych przez szkołę.

Niezwykle ważna jest również współpraca szkoły ze środowiskiem rodzinnym ucznia, podstawą której jest efektywny przepływ informacji w relacjach nauczyciel – uczeń, niezbędny dla właściwego rozpoznania problemów dziecka oraz w celu podjęcia szybkiej i skutecznej interwencji, jeżeli zachodzi taka potrzeba. We wzajemnych kontaktach niezwykle ważne jest, aby obydwie strony były sprzymierzeńcami, darzyły się zaufaniem i miały zgodne cele. Właściwe współdziałanie, bezpośredni kontakt, zrozumienie wzajemnych potrzeb i oczekiwań to istotna pomoc w przezwyciężaniu wielu problemów i trudności w nauce oraz zachowaniu uczniów, których podłożem niejednokrotnie jest niekorzystna sytuacja domowa ucznia. Dla kształtowania wzajemnych relacji nauczycieli i rodziców konieczna jest umiejętność przełamywania barier i schematyzmu myślenia, które utrudniają porozumienie oraz współdziałanie tych dwóch najważniejszych środowisk wychowawczych. Niezwykle ważne we współpracy tej jest zrozumienie przyczyn powstawania różnych problemowych sytuacji wychowawczych oraz skoncentrowanie się nie tyle na działalności naprawczej, co na prewencji i profilaktyce.

W polskim systemie prawa rodzina traktowana jest jako podmiot szczególnej troski państwa. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecz-

²⁴ E. Tarkowska, K. Górniak, A. Kalbarczyk, dz. cyt., s. 30.

nej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych. Zasadniczym celem udzielania pomocy rodzinie jest ochrona wychowujących się w niej dzieci. Naczelną dyrektywą systemu opieki nad dzieckiem jest założenie, że interwencja na rzecz dziecka powinna obejmować całą rodzinę. Dokłada się wszelkich starań, aby zapewnić dzieciom wychowanie w rodzinie naturalnej, wspierając rodziny dysfunkcjonalne w rozwiązywaniu różnorodnych problemów. Naczelnym priorytetem szkoły jako ważnej instytucji wychowawczej jest podejmowanie wszelkich możliwych działań mających na celu materialne i psychiczne wspomaganie dzieci wychowujących się w rodzinach problemowych, do których należą m.in. rodziny z problemem ubóstwa materialnego.

Bibliografia

- Białas A., *Bieda i ubóstwo – konsekwencje dla dziecka i rodziny*. „Opieka – Wychowanie – Terapia”, 2001, nr 2.
- Gałęcka E., Olesińska U., Ponczek R., Szymańska J., *Zeszyt Ministerstwa Edukacji Narodowej o pomocy psychologiczno-pedagogicznej*, Warszawa 2001.
- Janukowicz M., *Uczeń w pułapce biedy*. „Nowe w Szkole”, 2002, nr 2.
- Kawula S. (red.), *Pedagogika społeczna: dokonania – aktualność – perspektywy*. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
- Koralewska G., *Przeciwdziałamy skutkom biedy. O nietypowych formach pomocy w szkole*. „Głos Pedagogiczny”, 2008, nr 3.
- Łoskot M., *Martwię się o ciebie, czy możemy porozmawiać? Jak rozpoznać ucznia potrzebującego pomocy*. „Głos Pedagogiczny”, 2008, nr 3.
- Łoskot M., *Skąd i na co pozyskać pieniądze*. „Głos Pedagogiczny”, 2008, nr 3.
- Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*. T. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Roter A., *Metodyka pracy z dzieckiem z rodziny dotkniętej ubóstwem społecznym*. „Auxilium Sociale – Wsparcie Społeczne”, 2001, nr 1.
- Strefa bezpieczeństwa. 10 zasad organizacji wsparcia materialnego*. „Głos Pedagogiczny”, 2008, nr 3.
- Tarkowska E., *Młode pokolenie z byłych PGR-ów: dziedziczenie biedy czy wychodzenie z biedy?*. „Polityka Społeczna”, 2006, nr 11–12.
- Tarkowska E., Górniak K., Kalbarczyk A., *System edukacji, ubóstwo, wykluczenie społeczne*. „Polityka Społeczna”, 2006, nr 11–12.
- Ustawa z dn. 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 281 z 29 grudnia 2004 r., poz. 2781).

Ustawa z dn. 16 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz. U. Nr 281 z 29 grudnia 2004 r., poz. 2781).

Walkowska W., *Edukacja dzieci i młodzieży*. „Polityka Społeczna”, 2004, nr 9.
Wódz K. (red.), *W kręgu ubóstwa. Próba oceny psychospołecznych aspektów zjawiska*, „Śląsk”, Katowice 1993.

Netografia

Raport merytoryczny programu Pajacyk z działalności w roku szkolnym 2006/2007, www.pajacyk.pl [data dostępu: 20.12.2008 r.].

Wstydlivy temat: 26% dzieci polskich żyje w ubóstwie, www.skrzydla.pl/www/aktualnosc.html [data dostępu: 10.01.2009 r.].

Summary

Poverty remains a vital social issue that requires particular help from outside. It is highly important to guarantee effective help to each child, who suffers from a negative influence of a family environment, including the problem of difficult financial situation.

It is the school that remains one of the most important elements in the process described above. It ought to coordinate all the actions concerned with psychological or financial help given to the students from indigent families. Moreover, it must be emphasized that the family units frequently struggle with a number of psychological disturbances, which is an additional and highly negative factor. School becomes then not only the place of education or raising young people, but also the place, where the most urgent dilemmas may appear for the first time. Consequently, school ought to be the place in which students receive all the help needed. It is crucial to encourage students to work on themselves and to achieve better school results. Also, to persuade them that education is the greatest chance to escape the poverty subculture, accomplish higher social status and therefore, better future.

To prevent the inheritance of poverty, through creating equal chances in access to school knowledge, which guarantees a perspective of fine education, good job and general improvement of life, ought to become one of the most important aims of our state's educational and social policy.